

TEOLOGINIO NARATYVO ANTROPOLOGIJA

Gediminas Mikelaitytis, *Kilti ir kelti: Šatrijos Raganos literatūros teologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

„Visas Raštas yra Dievo įkvėptas ir naudingas mokyti, barti, taisyti, auklėti teisme, kad Dievo žmogus taptų tobulas, pasiruošęs kiekvienam geram darbui.“
(2 Tim 3, 16–17)

Krikščioniškosios pasaulėžiūros laukas lietuvių literatūros kontekste dažnai aptiriamas kiek abstrakčiai ar net, sakytume, atsargiai. Vengiant konkretesnių jo apibrėžčių, dažnai apsiribojama etinių, moralinių, pasaulėžiūrinių idėjų ar motyvų pastebėjimu, pasitelkiant juos bendram kūrinio kontekstui ar nagrinėjamai sričiai suprasti. Tad Gedimino Mikelaityčio monografija „*Kilti ir kelti: Šatrijos Raganos literatūros teologija*“ atveria naują klasikinio kūrinio skaitymo būdą ir suvokimą. Joje, drąsiai pasitelkus literatūros teologiją kaip teoriją, aktualizuojama Šatrijos Raganos asmenybė ir kūryba. Reikėtų pažymėti, kad ši tarpdisciplininė teorija lietuviškame kontekste tik po truputį įsitvirtina ir randa savo vietą. Tai patvirtina ir profesorės V. Daujotytės-Pakerienės mintis, išsakyta 2013 m. Vilniaus knygų mugės metu: „teturimas mažas įdirbis, nors daugiau žmonių čia dirba.“ Nors turime ne vieną šios problematikos tyrėją (D. Čiočytė, E. Juknytė, D. Jakaitė ir J. Nagliuvienė, šios monografijos autorius), tačiau minimas tyrimų laukas dar laukia platesnių ir visapusiškesnių apmąstymų bei svarsty-

mų, atversiančių krikščioniškosios teologijos reikšmę ir svarbą lietuvių literatūros tyrimams.

Būtų galima nuspėti, kad būtent ne itin platus minimos problematikos tyrimas ir lėmė, kad monografijos pasirodymas nesulaukė didelio atgarsio, o jos aptarimas šiųmetinėje knygų mugėje buvo labiau sietas su moters tapatybės, gyvenimo meno kūrimu, tik šiek tiek paliečiant ir religinę partitį. Atsargus tyrėjų kalbėjimas, prisilietus prie teologinių / religinių temų, greičiausiai ir tapo impulsu susiformuoti vienam iš esminių, visoje monografijoje ryškėjančių siekių argumentuoti krikščioniškumo svarbą Šatrijos Raganos kūryboje, stengiantis paneigti tarp ankstesnių jos kūrybos tyrėjų vyravusią nuostatą, kuria, anot monografijos autoriaus, „krikščioniškumas, nusakomas kaip transcendencijos nuojauta, romantinis religingumas, metafizinė orientacija, neretai ištirpdomas meninėje kūryboje“ (p. 8) arba jis labiau siejamas su „miglotu amžinybės troškimu bei romantišku mirties ilgesiu“ (p. 7). Monografijos autorius permąsto šią nuostatą, pasitelkdamas teologinio naratyvo antropologiją. Ją galima

laikyti taikliu žingsniu – remiamasi tuo, į ką rėmėsi ir ką stengėsi puoselėti, ugdyti, dorinti ir auginti pati Šatrijos Ragana. O ji žvelgė į žmogų, jo veiksmus, kasdienį gyvenimą ir pasaulėjautą krikščioniškos dvasios šviesoje. Tad ir pats G. Mikelaitis, tarsi pakartodamas rašytoją, gręžiasi į žmogų, perteikdamas giliai tikinčio asmens religinę patirtį. Monografijos autorius nepaliauja kartoti, kad „šiuolaikinė krikščioniškoji literatūra tampa teologijos akstinu“ (p. 206). Ji skatina naujai pažvelgti tiek į teologiją, tiek į literatūrą.

Norėdami nuosekliai apmąstyti autoriaus poziciją, monografijos aptarimą galime pradėti nuo jos pavadinimo, kuris, bent kiek pažįstantiems Šatrijos Raganos kūrybą, kreipia žvilgsnį į dorybingos moters, kuri savo pedagoginiu uolumu ir atsidavimu mėgino kilti pati ir kelti kitus, paveikslą. Kitų dvasią, patriotizmą, žmogišką brandumą ir tikėjimą. Šis kilimo ir kėlimo motyvas monografijos skaitytojui atskleidžiamas, atsiremiant į permąstomą literatūros teologijos teoriją, o visų pirma pristatant literatūros ir teologijos santykio problematiką, jos raidą ir tam tikrus aspektus.

Taigi pirmiausia tyrimas remiasi klasikiniais literatūros teologijos autoriais ir jų aktualizuotomis sąvokomis: Paulio Tillich'o koreliacijos metodu, Hanso Urso von Balthasaro bei Romano Guardinio teologine estetika. Taip pat, atsigręžus į vokiečių literatūrologę Dorothe Sölle, apmąstomas ir šio santykio problemiškas, jo analizės raida XX amžiuje. Pati tyrimo metodologija įvadinėje dalyje pristatoma motyvuotai, pasitelkus konkrečius, anksčiau paminėtus ir kitus šaltinius, o vėliau natūraliai pereinama prie literatūros teolo-

gijos formavimosi ir jo raidos. Tačiau knygoje esama jos struktūravimo problemų, painedaus poskyrių išdėstymo, kuris tampa kliūtimi, sutrikdančia nuoseklią skaitymo tėkmę.

Pirmiausia monografijoje aptariama krikščioniškos literatūros paradigma, pristatant apreiškimo tiesų ir Kristaus figūros joje svarbą. Kitame poskyryje („Kova su šėtonu nuodėmės romane“) kiek netikėtai analizuojama šėtono figūra (galėtume numanyti, kaip opozicija Jėzaus asmeniui), iškeliamas nuodėmės klausimas krikščioniškame romane ir religiniame kontekste. Tolesniame poskyryje („Teologijos ir literatūros dialogo šiuolaikinių teorijų vertinimas“) vėl grįžtama prie literatūros ir teologijos dialogo problematikos, kuri lyg ir nebeturi sąsajų su konkrečiais – Kristaus ir šėtono – vaizdiniais ir kuri nuoseklumo dėlei labiau būtų tikusi aptariant tyrimo metodologiją. Tik išgryninus krikščioniškos literatūros sampratą, imami kelti šiuolaikinės literatūros teologijos formavimosi laukai, kurie iš esmės išplečia jau metodologijoje užgriebtus teologinės estetikos taškus ir įveda į „literatūros ir teologijos socialinio poveikio ir visuomenės kritikos funkcijas“ (p. 63), literatūros eschatologijos ir kitus, jau vėliau Šatrijos Raganos kūryboje analizuojamus momentus. Beskaitant galima pajusti, kad autorius linkęs literatūros teologijos apibrėžtį siaurinti iki krikščioniškos literatūros, kuri puikiai tinka Šatrijos Raganos kūrybai aptarti, tačiau metodologiniame paribyje palieka daugelį kitų probleminių klausimų (pvz., ar į šį lauką patenka atvirai krikščioniškumo nedeklaruojanti ir netgi jį paneigianti kūryba?). Mano manymu, tekstas būtų kur

kas nuoseklesnis, jei pirmiausia plačiau būtų aptartas metodologinis literatūros teologijos principas, probleminiai aspektai ir tik tuomet pereinama prie kalbėjimo apie krikščionišką literatūrą.

Pereinant nuo monografijos struktūros prie turinio klausimų, būtina pažymėti, kad literatūros teologijos tyrimų laukui taikoma krikščioniškos literatūros apibrėžtis siaurina patį tyrimų objektą, tačiau pati krikščioniškoji literatūra pristatoma novatoriškai. Ankstesniuose tyrėjų darbuose dominavo minėtoji vokiška, o kai kur ir anglosaksiška literatūros teologijos tradicija, tačiau šioje monografijoje atveriamas naujas, iki tol Lietuvoje netirtas stačiatikybės literatūros teologijos laukas, kuris stipriausiai ir pagrindžia monografijos autoriaus naudojamą krikščioniškos literatūros apibrėžtį ir motyvuotai perteikia Šatrijos Raganos, kuriai buvo artimos „kai kurios stačiatikybės teologinės idėjos: sielos tobulėjimo, mirties kaip perėjimo į amžinybę, meilės kaip gyvenimą perkuriančios jėgos“ (p. 62), teologinio naratyvo kūrimą. Nors esmiškai tai bendros krikščioniškos temos, tačiau stačiatikybė tampa aktuali dėl „krikščioniškos topikos“ (p. 57) – sakralios, bažnytinės kalbos ir literatūrinės kalbos jungties, kuri itin pastebima ir Šatrijos Raganos kūrinuose – išryškinimo literatūros ir krikščionybės santykio tyrėjų akiratyje.

Reikia pripažinti, kad žmogui, mažiau išmanančiam krikščioniškąją teologiją, ši knyga gali būti sunki lektūra. Ir ne tik todėl, kad natūraliai pasakojimo tėkmei, kaip jau minėta, trukdo painokas ir kartais išoriškai nelabai aiškų ryšį turinčių metodologinių apibrėžčių išdėstymas. Įdomu, kad bent vieną monografijos perskaitymo

kliūtį nurodo ir pats autorius, netiesiogiai išskeldamas reikalavimą ją skaityti tikėjimo žvilgsniu: „Vargu ar krikščioniškas turinys, išpažinimo kupina deklamacija ar teologinė frazė sudomins tikėjimu abejojančią, indiferentišką skaitytoją“ (p. 48). Išskirdamas šitokią grupę skaitytojų, G. Mikelaitis implicitiškai sukuria savo idealių skaitytojų ratą, tarsi iš anksto apsidrausdamas ir numatydamas menką susidomėjimą knyga kaip pernelyg krikščioniška.

Palikę šį trumpą ekskursą, iškeliantį knygos perskaitymo klausimą kaip atvirą problemą, susitelkime ties likusiomis teologinio naratyvo realizacijomis: „Šatrijos Raganos literatūros aretologija“ bei „Šatrijos Raganos literatūros eschatologija“, pristatančiomis naują krikščioniškų vertybių įprasminimo etapą, kai pereinama nuo „tiesmuko, dažnai iš didaktinės literatūros nusižiūrėtą krikščioniškų dorybių eksplikavimo jį keičiant gerokai psichologiškesniu, labiau orientuotu į kūrinio semantiką“ (p. 72).

Galime klausti, kaip skleidžiasi aretologinis principas, t. y. žmogiškųjų dorybių diegimas, pasinaudojant intelektu, valia ir širdimi, Šatrijos Raganos kūryboje ir jos pačios asmenybės raidoje. G. Mikelaitis, remdamasis vokiečių pedagogo, sociologo, politiko, filosofo, dariusio įtaką ir pirmosios XX a. pusės lietuvių mąstytojams ir pedagogams – F. W. Försterio asmenybe, kuria krikščioniškos edukologės paveiklą. Šatrijos Ragana identifikuojama kaip Försterio pedagoginio naratyvo sekėja, jo idėjų perėmėja ir skleidėja, kuriai itin svarbus „valios lavinimas, įpročių formavimas ir religinis dorinimas“ (p. 83). Susitelkus ties jos raštais, pastebimi perimti minė-

to vokiečių mąstytojo kūrybos principai: įsivaizdavimas, induktyvus pedagogikos metodas ir t. t., kad tai ne tik leistų ugdyti valią (kaip pagrindinį žmogui tobulėti padedantį principą), bet ir skelbtų ir skleistų dorovinį turinį. G. Mikelaitis pažymi itin svarbų Šatrijos Raganos kūrybos principą, kai menas nebėra abstraktus idealų skleidėjas, keliantis estetinį pasigerėjimą, bet meninė kalba sugyvina „palsėptą tikrovę ir leidžia praplėsti ir sustiprinti dorinę įtaką“ (p. 82). Būtent meno poveikumas ir padeda sustiprinti šio turinio raišką ir iškelti „artistiško auklėjimo“ (p. 83) reikšmę.

Meno, kaip skatinančio dorybingumo augimą, tematiką keičia tautinio religingumo problematika, kuri, anot Mikelaičio, skleidžiasi kaip sakralizuota tėvynės meilė, besiremianti krikščionišku doriniu auklėjimu, švietimu ir kultūrinimu. Tikėjimas ir religija tampa sudedamąja tautiškumo dalimi. Motyvuotas šiuo atveju yra ir krikščioniškų dorybių diegimas, tikėjimo autentiškumo sklaida, naudojantis švietimu, išsilavinimu, mokslo troškimu ir darbo svarba, kai „veiksmų moralumas priklauso nuo sąmoningos valios protingai pasirinkto objekto“ (p. 113), o dorinimo pagrindu tampa „žmogaus idealo išigalėjimas asmens prigimtyje, jo išikūnijimas žmogaus tikrovėje ir pastarosios keitimas pagal tą idealą“ (p. 113).

Gyvenimo meno tematika, aptarta dar per šiuometę Vilniaus knygų mugę, skatina naujai pažvelgti į saviugdą tikslą, būdą sutaisyti kūrybinius ir asmeninius poreikius, kai menas gyventi tampa dorybių hierarchijos išpildymu, siekiant ugdyti ir formuoti charakterį, remiantis altruistiniais pasirinkimais (Šatrijos Ragana,

turėdama muzikės gabumą, imasi daug praktiškesnės veiklos – bitininkystės, studijavusi Šveicarijoje nepasilieka ten dėstyti, o grįžta į provinciją imtis ugdomosios veiklos), atsidavimą kitiems bei „išdailinti materialiąsias lytis, kad grožis, kaip begalybės atspindys, pasireikštų jau šiaipusiniame gyvenime“ (p. 127).

„Krikščioniškumo krizės ir įsitikinimų etikos“ poskyris parodo, kad ši monografija nėra vien apie Šatrijos Raganos kūryboje pastebimą krikščioniškumo sklaidą, bet užgriebia ir kur kas platesnę problemą – krikščionybės padėtį. Knygoje pateikiamas XIX a. pab. – XX a. pr. Katalikų bažnyčios kontekstas ir iššūkiai: reliatyvizmo, krikščionybės kritikos, Dievo neigimo problematika. Šatrijos Ragana į šį netikėjimo ir nihilizmo kontekstą įsirašo kaip pati to nepatyrusi, tačiau kaip stebinti tai patiriančius ir besistengianti jiems padėti. Galima sakyti, kad knygoje kuriamas kiek idealizuotas rašytojos paveikslas: tobulos pedagogės ir pasišventusios krikščionės: „Šatrijos Raganos kelyje nebuvo netikėjimo properšų ar nihilizmo periodų“ (p. 132). Grįžtant prie krikščionybės kritikos, G. Mikelaitis pasitelkia autorės svarstymus apie moderniojo žmogaus gyvenimo krizę, neigiamą santykį su Dievu. Šitaip patenkama į filosofinius apmąstymus, kuriuose Nietzsche tėra „moderniosios pasaulėžiūros kankinys“ (p. 134), o pats krikščioniškas Dievas miręs, nes tapo pernelyg žmogiškas, atlaidus ir praradęs savo dieviškumą (p. 134). Taip skaitytojas įvedamas į jau platesnius literatūros teologijos mąstymo laukus. Imama svarstyti ir pati religinė praktika, kai pabrėžiama Šatrijos Raganai itin svarbi autentiška krikš-

čionybė bei apšvalymas nuo profaniško, formalaus tikėjimo (komiškas Ciocès, kuri meldžiasi priešais Lurdo šv. Mariją, tačiau nemėgsta lankytis bažnyčioje, nes giesmės ją blogai veikia, suburžuazėjusio dvasininko paveikslas, klerikalizmo apraiškos, naivusis liaudiškas tikėjimas (p. 136–138, 142). Iš esmės šis skyrius – tai pasaulėžiūros pjūvis, rodantis būsimuosius „krikščioniškumo atsinaujinimo orientyrus“ (p. 143) bei ryškius krikščionybės skaudulius, kai netgi „dorybingas krikščioniškas gyvenimas, pilnutinis religingumas žemiškajame pasaulyje nesuteikia galutinės laimės ir būties pilnatvės“ (p. 143).

Uolus Šatrijos Raganos religingumas skatina tirti jos kūrybą literatūros teologijos požiūriu, tad, kaip jau buvo minėta, monografijoje ne tik pateikiamas tikinčios kūrėjos paveikslas, bet ir imamas piešti platesnis literatūros teologijos vaizdas, įvedant literatūros eschatologijos perspektyvą. Tai leidžia atverti dar vieną žmogaus saviugdos principą, kai imamas svarstyti autentiškas gyvenimas, belaukiant jo baigties, belaukiant „laikų pabaigos“. Šis monografijos autoriaus judesys pirmiausia skatina prisiliesti prie G. Mikelaičio esmiškai pasirinktų krikščionybės temų – meilės, mirties ir sielos, sujungtų po literatūros teologijos antrašte ir orientuotų į žmogaus pasaulėvokos ir pasaulėžiūros rėmus: žmogaus atsakas, reakciją į pasaulį (gebėjimas mylėti), jo paties buvimas pasaulyje (mirtis – kaip tęstinio veiksmo išgyvenimas) bei sielos kaip įprasmino laiko problematika.

Meilės tema Šatrijos Raganos kūryboje jau ankstesnių tyrėjų pripažinta esmine, tačiau monografijoje ji įgauna naujumo aspektą, į meilę žvelgiant iš literatūros es-

chatologijos perspektyvos, analizuojamos remiantis klasikinėmis meilės pakopomis: *erosu, filija ir agape-caritas*. Šių pakopų sklaida leidžia įtvirtinti teologinės minties unikalumą, kai svarbus tampa ne pats sekimo Kristumi kaip tikėjimo įtvirtinimo motyvas, o krikščioniškos meilės įgyvendinimas (p. 208).

Mirties tematikos aktualumas XIX a. – XX a. pr. literatūroje nepralysta ir pro G. Mikelaičio akis. Ši egzistencinio nykimo patirtis persmelkia Šatrijos Raganos kūrybą, kai į mirtį žvelgiama, remiantis civilizacijos žlugimo, gyvenimo trapumo, kartu mirties kaip perėjimo veiksniais. Eschatologinis mirties apmąstymas monografijoje atskleidžia ne tik mirties kaip prabudimo motyvą, bet ir atveria ir pačios krikščionybės esmę, kur gyvenimas tėra laikinas etapas, pasiruošimas ir kelionė į amžinąją būtį („mirtis vaizduojama kaip išsivadavimas iš materijos gniaužtų“ (p. 174). Stengiamasi perteikti rašytojos mirties sampratą ne tik kaip negatyvią, bet ir kaip pozityvią „galimybę pažinti tiesą, atrasti teisingumą“ (p. 178). Mirtis Šatrijos Raganos personifikuotai vaizduota kaip džiugi, laukiama viešnia, o „rašytojos teologinis naratyvas mirtį pateikia kaip žemiškosios esaties įveiką, grindžiamą dorybėmis ir įtikėjimu dvasine perkaita“ (p. 181). Čia reikėtų paminėti ir pačiai monografijai būdingą filosofinį, apmąstomąjį pobūdį, kai ne tik analizuojami antropologizuotos mirties, jos įveikos ar įsisąmoninimo būdai, bet pateikiami ir platesni autoriaus pamąstymai („Rasti mirties prasmę – tai įveikti išnykimo baimę ir gyvenimo nubudimą“ (p. 178).

Sielos problematika lyg ir natūraliai išplaukia iš mirties teminės linijos. Pirmąją

įrašius į „kismo, laikinumo, praeinamumo, nuolatinio gimimo ir mirimo“ terpę, sielos suvoktis taip pat remiasi nauja „laiko įprasminimo konstanta – eschatologine laiko kaip sielos išganymo samprata“ (p. 185). Laikas, kaip ir daugelis minėtųjų aspektų, pasitarnauja kaip asmens ugdytojas, nes „žemiškojo gyvenimo dorumas, veikimo intensyvumas tiesiogiai nulemia amžinybės kokybę“ (p. 185). Nuolatinis tobulinimasis turi būti kiekvieno žmogaus siekinys, padėsiantis išpildyti žemiškąjį gyvenimą ir išganyti sielą. Taip įžengiama į krikščionybės esmę – sekimą Kristumi, vedantį į visuminį augimą, kuris ir pasireiškia žmogaus sielos brendimu. Besiremiant Šatrijos Raganai svarbiais šv. Teresės patarimais, kurie kartais turi pernelyg stiprų atpasakojimo pobūdį, sekimo motyvas pasirodo krikščioniškojo „išišaknijimo Kristuje“ pavidalu, kai „žmogus yra sutvertas ‚Dievo linkui‘ ir čia begyvendamas, turi eiti vis priešakin tuo keliu“ (p. 189).

Reikėtų paminėti, kad itin plačiai Mikelaičio pateikta literatūros eschatologijos žiūra bei neišvengiamai kartu einantys teologiniai apmąstymai ir jų gausa kartais ap sunkina autoriaus minties sekimą. Nors ir įmanoma suvokti, kad kalbama apie sielos tobulėjimą, bet čia pat aptariamas ir literatūros ugdomasis tikslas – dorinis kilimas prie idealo, dvasinio praregėjimo žadinimas, realaus asmens apsigrėžimas (p. 188) bei pirmiau aptarta mirties tematika (nors pastaroji ir įvedama į apsisvalymo – tobulė-

jimo tarpsniui būdingą terpę). Šiame kontekste įtalpinami ir „metafiziniai blogio ir Dievo buvimo klausimai“ (p. 196), kurie svarstomi kaip sielos klausimai. Žinoma, sielos tobulėjimui svarbus apsisvalymas, o tam reikia pastebėti savo klaidas ir nuodėmes. Visa tai aptarta, besiremiant krikščioniškais tobulėjimo tarpsniais (apsivalymas, nušvitimas, susivienijimas). Šalia to įtelpa paminėta gėrio ir blogio dialektika, ją išplečiant ir įvedant jau konkrečią velnio figūrą, trukdančią pasiekti vienį su Dievu, tačiau čia netgi suranda vietą ir pačios rašytojos pasaulėžiūra, susijusi su politika ir partiniais visuomenės reikalais. Gal tai ir logiškai pratęsia „būties disonansus“, bet, mano manymu, minties šuolis nuo kūryboje pastebimo velnio motyvo prie rašytojos biografijos momentų kiek per staigus.

Neįmanoma pateikti visos Šatrijos Raganos literatūros teologijos aprėpčių, išskleisti visų teologinio naratyvo kūrimo principų, tačiau monografiją galime pavadinti dar tobulintinu bandymu pristatyti vieną literatūros teologijos aspektą bei pasiūlyti skaitytojui naujai pažvelgti tiek į pačią Šatrijos Raganą, tiek į krikščioniškumo problematiką lietuvių literatūros kontekste, kuriame jungiasi religinė ir mistinė rašytojos patirtis, į ją žvelgiant iš antropologinės ir eschatologinės perspektyvos, iškeliant saviugdą ir kitų ugdymo klausimų svarbumą, kuris ir tampa tobulėjimo keliu, vedančiu į dorybingą gyvenimą Dievo link.

Karolina Repečkaitė,

Vilniaus universiteto

Intermedialių literatūros studijų

I kurso magistrantė